
DOI: <https://doi.org/10.47960/2303-7431.26.2021.64>

UDK: 811.163.42'36(02.045)"18"

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 28. X. 2021.

Prihvaćen: 26. XI. 2021.

VESNA GRAHOVAC-PRAŽIĆ

Sveučilište u Zadru

vesnagp@55gmail.com

ANALIZA PREDGOVORA U HRVATSKIM GRAMATIKAMA OD PREPORODA DO KRAJA 19. STOLJEĆA

Sažetak

U radu se govori o predgovorima hrvatskim tiskanim gramatikama u drugoj polovini 19. stoljeća do nastupa škole hrvatskih vukovaca. Nastoje se opisati i prikazati značajke i funkcija teksta predgovora. Riječ je o tekstu koji prethodi glavnomu, dominantnom tekstu, ali u isto vrijeme ispunjava komunikacijsku funkciju između autora, čitatelja i autora te djela i širega vremenskog i društvenog konteksta. Analizirano je četrnaest predgovora s obzirom na početno obraćanje, autorsko ja, namjenu, jezik, gramatikološku koncepciju, završno obraćanje te pojavu posvete. Predgovor se stavlja u suodnos s predgovorima dopreporodnoga razdoblja. Analiza je pokazala pomicanje značajki predgovora s obzirom na sadržaj, strukturu i funkcionalnost. Predgovori se pokazuju kao potrebna sastavnica gramatika.

Ključne riječi: predgovor; gramatika; hrvatski jezik; preporod; posveta

Uvod

Predgovori se promatraju u teoriji i povijesti književnosti kao paratekstovi¹ (Genetti, 1997, Moennighof, 2001) i autometatekstovi (Oraić Tolić, 1993). To je tekst između glavnoga teksta, autorski prostor u kojemu autor predaje tekst čitatelju, poziva ga na susret s glavnim tekstom, pomaže mu u primanju sadržaja, a u isto vrijeme daje mogućnost da objasni svoje autorsko ja te iskaže želju o životu knjige u svijetu. Tekst predgovora čini jedinstvo s glavnim tekstom te pruža važne podatke izvan glavnoga teksta pa i izvan samoga djela. Najčešći pisci predgovora su autori. Tek u novo doba javlja se drugi pisac predgovora, ali i nerijetko u knjizi nalazimo paralelno autorski i neautorski predgovor. Predgovore promatramo i kao značajne povijesne izvore o teorijsko-znanstvenim činjenicama autorova vremena. Tekst predgovora ispunjava sličnu funkciju i u djelima neliterarnoga diskursa pa tako i u gramatikama koje su pisane znanstveno-udžbeničkim stilom. Gramatika² je knjiga očekivane strukture, određene namjene, s predviđenim čitateljem u kojoj se razlažu sustav jezika i njegove zakonitosti. Gramatika je opisni model jezika.

U radu će biti riječi o predgovorima gramatikama od preporoda do kraja 19. stoljeća, zaključno s Maretićevom gramatikom, koja se tiskala i za škole. Predgovori se stavljaju i u odnos s predgovorima dopreporodnih gramatika³. Potrebno je nešto reći o značajkama predgovora

¹ „... u paratekstualne dijelove teksta ubrajaju se osim fusnote, ime autora, naslov, podnaslovi, posveta pa čak i predgovor i pogovor, dakle oni dijelovi koji nisu satavnica „glavnoga“ teksta, ali je on njima okružen i s njima ulazi u višestruke i kompleksne odnose (Moennighof 2001: 349; istaknula L. B.). (Badurina, 2021: 200).

² *gramàtikaim. ž.* (G gramàtikē, DL gramàtici; mn. N gramàtike, G gramàtikā) **1. jez. jezikoslovna grana koja opisuje ili utvrđuje pravila na morfološkoj, tvorbenoj i sintaktičkoj razini 2. priručnik koji propisuje fonološko i gramatičko (morfološko, tvorbeno i sintaktičko) ustrojstvo jezika i daje popis pravila koja upravljaju jezičnim sustavom; sin.** (slovnica) www. <http://rjecnik.hr/search/?q=gramatika>

³ Vidi: GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA, Predgovori franjevačkim dopreporodnim gramatikama Croatica et Slavica Iadertina. Zadar. I 2/2, **2016., 2.**; GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA, Analiza predgovora u hrvatskim dopreporodnim gramatikama, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Vol. 13 No. 20, 2018.

gramatika toga razdoblja. U predgovorima ovim gramatikama razvidna je njihova struktura, uobičajeno počinju naslovom, slijedi tekst predgovora i svojevrsna odjava kao učinkovit završetak. Analiza je obuhvatila formulu naslova, autorsko ja, namjenu, jezik, gramatološku koncepciju, objavu i prisutnost posvete. Riječ je o dvojezičnim gramatikama koje su posredno opisivale i hrvatski jezik da bi čitatelj lakše mogao naučiti strani jezik potreban za daljnje školovanje ili službu, odnosno da bi preko nekoga stranog jezika mogao lakše naučiti hrvatski jezik. U analiziranim predgovorima često je prisutna autorska skromnost, nerijetko prividna u vidu ispričavanja za pogreške, sumnje u vlastitu spremnost, kao što je važno istaknuti namjenu gramatike. Namijenjene su svećenicima, trgovcima, putnicima, hodočasniciima i misionarima. Isto tako, u skladu s višejezičnom tradicijom hrvatske kulture predgovori su pisani latinskim, talijanskim i njemačkim jezikom ili, pak, dvojezično, stranim i na paralelnoj stranici hrvatskim jezikom. Općeprihvaćena je misao o jedinstvenomu ilirskom jeziku koji obuhvaća velika prostranstva od Jadrana do Dalekoga istoka, ali je razvidno da su pod tim podrazumijevali hrvatski jezik. U dopreporodnim gramatikama morfologija je najznačajnija, sintaksa je uglavnom vrlo sažeta, prisutno je zalaganje za hrvatsku jezikoslovnu terminologiju, a kako su gramatike imale ne samo deskriptivnu nego i udžbeničku funkciju, uključuju leksički fond kroz razgovore i tematske rječnike. Završetci predgovora i odjave najčešće su usmjereni u zazivanje božje pomoći za prihvaćanje gramatike. Posvete djelima u ovome razdoblju nisu rijetkost. One su hvalospjevi poznatim osobama političke vlasti, puni svjesna pretjerivanja s jedinom namjenom da osiguraju tiskanje i zaštitu djela pa i osobe autora. Sve to upućuje na to da su predgovori zajedno s posvetama, s jedne strane, znanstveni okvir autora i vremena u kojemu su nastajali, a s druge strane odnos društva i autora, odnosno zajednice i znanosti (Grahovac-Pražić, 2018).

Analiza predgovora gramatika u 19. stoljeću obuhvatila je dvadeset gramatika četrnaest autora:

Tablica 1.: Popis gramatika

Autor	Gramatika	Godina	Predgovor	Posveta
Antun Mažuranić	<i>Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike</i>	1839.	ima	ne
Vjekoslav Babukić	<i>Ilirska slovnica</i>	1854.	ima	da
Fran Volarić	<i>Ilirska slovnica za početne učionice.</i>	1854.	ima	ne
Antun Mažuranić	<i>Slovnica Hérvatska. Za gimnazije i realne škole. Dio I. Rečoslovje</i>	1859.	ima	de
Adolfo Veber Tkalčević	<i>Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije</i>	1859.	opaska	ne
Vinko Pacel	<i>Slovnica jezika hrvatskoga ili srbskoga</i>	1860.	ima	da
Adolfo Veber Tkalčević	<i>Slovnica za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijanskoj</i>	1862.	nema	ne
Vatroslav Jagić	<i>Gramatika jezika hervatskoga. Osnovana na starobugarskoj slovenštini. Dio prvi: Glasovi.</i>	1864.	ima	ne
Vinko Pacel	<i>Oblici književne hrvaštine</i>	1865.	ima	ne
Adolfo Veber Tkalčević	<i>Slovnica hervatska za srednja učilišta</i>	1871.	opaska	ne
Josip Vitanović	<i>Slovnica hervatskoga jezika za nižu realku</i>	1872.	nema	ne
Ivan Danilo	<i>Slovnica za srednja učilišta nižega reda.</i>	1873.	ima	ne
Mirko Divković	<i>Hrvatske gramatike I dio. Oblici.</i>	1879.	ima	ne
Josip Vitanović,	<i>Gramatika hrvatskoga jezika za škole i samouke</i>	1880.	nema	ne
Mirko Divković	<i>Nauka o izreci.</i>	1880.	ima	ne
Mirko Divković.	<i>Hrvatske gramatike II dio. Sintaksa za školu.</i>	1881.	nema	ne
Rudolf Strohal	<i>Hrvatska slovnica</i>	1893.	nema	ne
Mirko Divković	<i>Hrvatska sintaksa</i>	1899.	nema	ne

Tomo Maretić	<i>Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika</i>	1899.	ima	ne
Tomo Maretić,	<i>Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola</i>	1901.	ima	ne

Već uvidom u popis gramatika razvidno je da predgovor prestaje biti obavezan ili se seli na kraj knjige i u dvije gramatike imamo pogovor u vidu bilješke na kraju knjige s istom funkcijom kao predgovor. Tako je analiza obuhvatila četrnaest predgovora, odnosno šest gramatika nema predgovora. Također je razvidna pojava školskih gramatika kojih nije bilo u prethodnome razdoblju. Preporoditelji pokazuju znatan interes za školstvo (Ljudevit Vukotinović, Adolfo Veber Tkalčević, Matija Ban), željeli su potaknuti školovanje i obrazovanje te uvesti hrvatski jezik u škole. Uostalom, učitelji su odigrali važnu ulogu u širenju preporodnih ideja. Hrvatska dobiva prvi školski zakon (*Zakona ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji iz godine, 1874*) kojim samostalno uređuje školstvo. Uvodi se obvezna niža četverogodišnja pučka škola. Školski nadzor povjeren je stručnjacima te se pokreće tiskanje udžbenika, priručnika i literature na hrvatskome jeziku za školsku uporabu. Tako se i gramatike tiskane u ovome razdoblju promatraju i kao obvezne školske knjige i kao jezikoslovna djela.

1. Formula naslova

U predgovorima gramatikama prevladava izravno i intimno obraćanje čitatelju. U 19. stoljeću prevladava naslov *Predgovor* (8), a javlja se i *Pristup* (2), izbjegavanje naslova (1) te svega dva predgovora s izravnim obraćanjem implicitnom čitatelju. Susrećemo se i s naslovom *Opaska* (2) čije tekstove autori smještaju na kraj gramatika. Svojim sadržajem ispunjavaju ulogu predgovora. U oba slučaja riječ je o istome autoru, Adolfu Veberu Tkalčeviću (1859., 1871.), tako da se postupak može promatrati kao autorsko obilježje. Ipak se takav postupak iščitava u kontekstu pomicanja svega u korist glavnoga teksta, odnosno gramatičkih sadržaja. U naslovu *Predgovor* preuzet je bezličan, formalan ton koji u prvi plan stavlja tekst, dajući važnost glavnomu tekstu koji slijedi. Dok je

u dopreporodno doba čitatelju davana važnost jer je bio rijedak, ovakvi naslovi pokazuju da za time nema potrebe. Izgubio se intiman ton izravnoga obraćanja pojačan uporabom pridjeva *dragi, mili* što je značajka dopreporodnih predgovora gramatikama. Iako Pacel tekst predgovora u gramatici iz 1860. godine imenuje *Rieč u svoju dobu i na svojem mjestu*, zadržava isti ton, djeluje službeno i već naslovom naglašava važnost teksta. Volarić imenuje svoj predgovor gramatici iz 1854. *Predgovor učiteljem* te se izravno obraća određenomu čitatelju, određuje time i namjenu gramatike te zadržava nešto intimniji ton svojstven izravnu obraćanju poznatoj osobi.

2. Autorsko ja

Predgovor je rijetko mjesto gdje autor ima priliku progovoriti o svome radu (Pavličić, 2006). Iako su predgovori ovim gramatikama uglavnom vrlo kratki, ipak govore i o autoru. Tako Mažuranić svoju gramatiku iz 1839. naziva *knjižicom*, Pacel gramatiku iz 1865. naziva *knjižicom i slovnicićom*. Uporaba deminutiva trebala bi pokazati autorsku skromnost. Mažuranić se ispričava za pogreške i kaže: „Ako sam ništamanjene k naznačenom cilju što god prinesao, veoma se radujem; a i ako sam gdešto manje pravo upiso, nadam se, da će mi svaki razuman rasuditelj oprostiti, osobito kad promisli, da je bolje i slabo početi, nego sa svim spavati“. (Mažuranić, 1839, II). Da bi potvrdio svoju kompetentnost, Babukić navodi ocjenu nekoliko kritičara svojih dosadašnjih jezikoslovnih djela, kao i djela koja su nastala prema njegovim. Tako će navesti riječi kojima je pozvan da napiše gramatiku, što sve ne zvuči skromno pa će objasniti „kao da bi se time htio hvalisati, nego jedino za znak javne i iskrene zahvalnosti na toli blagom poticanju prema promicanju najvećjega blaga i dike *čovêčje*...“ (Babukić, 1854, XVI). Na kraju, ipak, skromno ističe da je svjestan nedostataka i moli da mu ne sude oštro nego da u budućnosti poprave ili sami napišu djelo: „Da će pomanjkanje po mogućnosti blagovoljno izpravljati i istomu spisatelju dobrovoljno ih priobćiti (*čemu se osobito nada od štovane gospode učiteljah, koji na istome polju za napredak narodnog jezika i književnosti rade*)“. (Babukić, 1854, XVI).

Dok s jedne strane pratimo autorsku skromnost, koja to zapravo i nije, nego više strah od kritike, nailazimo na sasvim drukčije stavove kod Antuna Mažuranića u *Slovnici Hervatskoj* iz 1859. godine. On priznaje da je odlučio sam izdati svoje djelo, iako ga je prvo trebalo prihvatiti ministarstvo. Ministarstvo je tražilo da ga skrati, što on odbija. Napominje za kritičare da je ovo prvo djelo o naglasku. Navodi djela kojima se služio te ističe da se nije služio klasičnim izvorima nego „starijih hervatskih knjigah našao“ (Mažuranić, 1859, V). A. V. Tkalčević piše da će nedostatke rado ispraviti jer *više očijuh više vide*. Pacel, također, moli da se uzmu u obzir dobre namjere. Vatroslav Jagić ističe da je uložio puno truda u pisanje djela: „I zato sam voljan slušati kritiku te pripravan na odgovor“ (Jagić, 1864, IV). Također ističe da svako djelo, pa tako i njegova gramatika, uvijek traži da se popravi i nadopuni. Ivan Danilo ispričava se zbog pogrešaka, ali tiskarskih jer drži da je slaba razina tiskarstva u Dalmaciji. Navodeći izvore kojima se služio, Divković skromno ističe da se rijetko *usudio* sam slagati primjere kada ih nije našao u literaturi. Maretić, pak, ispisuje listu tiskarskih pogrešaka i vjeruje da „će vješt čitatelj pronaći što u knjizi mojoj treba popraviti ili izostaviti ili dodati“ (1899, II). Ove isprike ne odaju nesigurnost nego su više znak opreza, uobičajena postupka u diskursu predgovora te spremnost autora na osobnome znanstvenom napredovanju. Autori gramatika redom su obrazovani jezikoslovci za razliku od dopreporodnoga razdoblja gdje susrećemo raznolika zanimanja autora, od svećenika do vojnika. Dopreporodni pregovori, stoga, sadrže više isprika, skromnosti i nesigurnosti.

3. Namjena

Predgovori gramatika tiskanih u 19. stoljeća jasno ističu namjenu, nerijetko već u naslovu ili podnaslovu gramatika, dok je dopreporodno razdoblje upućivalo na raznolikost namjene gramatike u tekstu predgovora. Razvidno je iz naslova gramatika da ovo doba jasno razdvaja školske gramatike od znanstvenih gramatika. Danas i jezikoslovna i metodička znanost prepoznaje didaktičku gramatiku. Između imanentne (intuitivne) gramatike i znanstvene (analitičke) stoji školska, didaktička

gramatika. Ona je prilagođena školskomu sustavu i programu, utvrđuje gramatičko gradivo za nastavne procese i uspješan proces učenja. Uspostavlja drukčiji raspored gradiva od znanstvene gramatike, a karakteriziraju je deskriptivnost, imanentnost, funkcionalnost, postupnost (Pavličević-Franjić, 2005). Tako je u analiziranim gramatikama već u naslovu kod njih devet jasno istaknuta školska namjena. Gramatike imaju školsku namjenu kada to i nije istaknuto u naslovu, što prepoznamo u tekstu predgovora (Pacel, 1865). Daleko je rjeđa namjena za izvanškolsko učenje jezika. Mažuranić u gramatici iz 1839. ističe da je namijenjena za samoučenje te da ne traži predznanje, dok će u drugoj gramatici iz 1859. godine jasno istaknuti da je za gimnazije. Gramatike se promatraju na udžbeničkoj razini, bilo da su namijenjene učiteljima ili učenicima. Babukić (1854) gramatiku namjenjuje gimnazijskim učiteljima te daje upute kako se služiti njegovom knjigom. Tako i Volarić slovnice iz 1854. namjenjuje, prije svega, učiteljima *prostih i glavnih učionica* iako u naslovu stoji *Ilirska slovnica za početne učionice*. Misli da učitelji znaju što se uči u kojemu razredu, a ostali su sadržaji za učiteljevo vježbanje s primjerima. Čini se da se među korisnicima gramatika ne očekuju početnici, nego se gramatike namjenjuju obrazovanu čitatelju, učitelju ili učenicima. Veber Tkalčević gramatiku preporučuje učiteljima te jasno ističe da se drukčije piše za učenike, odnosno razlikuje znanstvenu i didaktičku gramatiku. Slično nalazimo i kod Pacela u predgovoru iz 1960. godine gdje ističe da nema namjeru pisati slovnice nego „kanih pisat pravila o književnom jeziku“ (Pacel, 1860, XIV), te precizira namjenu knjige za određenu školu i razred. Jagić ide u namjeni dalje i jasno namjenjuje knjigu za prvo polugodište sedmoga razreda. Iako svoj uspjeh mjeri uporabom gramatike u školi, ističe da knjiga traži vješta učitelja. Slično nalazimo i kod Danila (1873) i Divkovića (1879). Uočavamo da autori gramatika pridaju važnost učitelju te da razlikuju jezikoslovno obrazovanje od učiteljske vještine. Autorima je važno kako se uči iz gramatika, ne žele da se sve nauči u jednome razredu, važno je da se primjeri ne uče napamet (Divković, 1879). Razvoj školskoga učenja jezika i prisutnost gramatike kao udžbenika važni su za ovo razdoblje, čemu svjedoči brojnost gramatika namijenjenih školskoj praksi. Pokazuje to i tiskanje

Maretićeve gramatike u dvama izdanjima, kao znanstvene (1899) i kao školske (1901) u kojoj i on iznosi raspored gramatičkih sadržaja po razredima. Kaže da je stavio koliko misli da treba, a da nije stavio kojekakve mudrolije koje muče samo učitelje i učenike, koje nisu potrebne za školsko učenje gramatike hrvatskoga jezika. Sitnije je tiskano ono što učitelj može izostaviti, a pravila su istaknuta krupnijim slovima, što opet govori o školskoj namjeni. Razvidno je da je pojava školskih gramatika istaknutih jezikoslovaca znatno pridonijela institucionalnomu učenju i poučavanju hrvatskoga jezika.

4. Naziv jezika

Gramatika Antuna Mažuranića *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1839,) nastavlja dva stoljeća dugu povijest dvojezičnih gramatika i na neki način povezuje dopreporodno razdoblje s 19. stoljećem. Kako je standardizirana štokavica, tako su autori okrenuti imenovanju jezika, potrebi učenja i kritici školskoga sustava. Djelovanje preporoditelja, ilirsko razdoblje povijesti hrvatskoga jezika obilježeno je velikim zanimanjem za jezik, grafijska pitanja, štokavsku stilizaciju hrvatskoga jezika, a drugi dio 19. stoljeća obilježen je borbom filoloških škola te stoljeće završava prevlašću ideja i pogleda hrvatskih vukovaca. Zato ne čudi da se u predgovorima događa izbjegavanje imenovanja jezika. Jezik imenuju: *vlastiti jezik i hrvatski jezik* (Mažuranić), *ilirski jezik* (Babu-kić), *materinski, narodni jezik* (Volarić), *književna Hrvaština* (Pacel), *hrvatski ili srpski jezik* (Maretić). Pacel raspravlja o imenu jezika, misli da je jugoslavensko ime izmišljeno pa zaključuje: „Ako me tko uzpita, kojeg smo naroda ili jezika? Hrvatskoga, odgovorit ću mu, a Pravoslavni odgovorio Srbskoga, tu ne može biti uvrede ni omraze po nikome“ (Pacel, 1860, IX). Misli da se ni po pismu ni po vjeri (crkvi) ne može određivati jezik i zaključuje: „Hrvatstvo i Srbstvo jesu jedan narod, dvie bukvice, a tri vjere“. (Pacel, 1860, IX). Kasnije u predgovoru određuje zadaću jezika kojeg sada imenuje hrvatskim: „Zadaća je našem književnomu jeziku, a osobito njegovim graditeljem i gladiteljem, sakupljati sve bez obzira, činilo se komu krivo ili pravo, pa onda prema pravilom

stare Slovenštine, koja je jedini kaži put, osnivati, izvadjati, prilogadjati svaku sumnjivu rieč u duhu Hrvatskoga jezika, da bude za obću porabu u knjizi“ (Pacel, 1860, XIV). Tako i kod Jagića nalazimo da jezik imenuje narodnim, a kasnije u tekstu hrvatskim. Poneki će pojasniti, kao Volarić, da pod imenom ilirski jezik podrazumijevaju materinski jezik pa ustvrditi da našem jeziku treba jedno ime. Babukić (1854) misli da nesporezumi oko imena jezika dolaze od nerazlikovanja *političkog i etimologijskog imena*. Geografsko je ime ilirsko-tračko-jugoslavensko, a *političko bosanko, dalmatinsko, hercegovačko, hrvatsko, serbsko*. Iz predgovora proizlazi svjesnost autora o potrebi učenja jezika i važnost školskoga sustava. Nisu zadovoljni školama ni učenjem jezika. A. Mažuranić ističe da znanje vlastitoga jezika čini čovjeka obrazovanim, ali i da pomaže učenju drugih jezika. Nezadovoljan je školama i misli da nema škola u kojoj bi mladež učila svoj jezik. Zanimljivo je Jagićevo razmišljanje o tome da hrvatski jezik treba biti samostalan predmet u školi, a ne da samo vodi k učenju latinskoga i grčkoga jezika. Želi svojom knjigom biti koristan hrvatskomu narodu „koji svu nadu bolje i sretnije literarne budućnosti polaže u dobro uredjene škole“ (Jagić, 1864, IV). Volarić ističe da je izuzetno važno dobro razumjeti, govoriti i pisati vlastiti jezik. Upravo imenovanjem ili neimenovanjem jezika pratimo i političke prilike. Ipak, i uz uvodna razmatranja različita imenovanja jezika prevladava termin hrvatski jezik sve do Maretića. Zanimanje vrhunskih jezikoslovaca ovoga razdoblja za školski sustav i učenje jezika pokazuje svijest da se jezik čuva i razvija učenjem u razvijenom školskom sustavu. Zato ih i zanima raspored sadržaja po razredima.

5. Gramatikološka koncepcija

Na početku ovoga razdoblja stoji Mažuranićeva gramatika u kojoj opisuje razlike između latinskoga i ilirskoga jezika. U povijesti hrvatskoga jezika brojne su dvojezične gramatike u kojima je opis hrvatskoga jezika vodio k učenju nekoga stranog jezika. Razvidno je da su latinske gramatike bile izvorište hrvatske gramatikološke koncepcije, pa će i ove gramatike slijediti zasade, stoljeća dvojezičnih gramatika. Uglavnom

autori objašnjavaju sadržaj gramatika, a ponekad priznaju što nisu napravili kao Mažuranić nije uspio u svom naumu da opiše štokavski naglasak i zaključuje: „A i onako se može (po & 51., 1. A, b) čakavski accenat sasvim lako i bez ikakve smetnje štokavski čitati, samo kad-je i količina nenaglašenih dugih slovkah naznačena“ (Mažuranić, 1859, IV). Autori imaju potrebu objasniti neuobičajene postupke kao Babukić, koji je promijenio redoslijed opisa glasova, pa na prvo mjesto stavio glas /m/ jer ga djeca prvoga izgovaraju. „Zaista perve rěči, kojimi dětca našega naroda progovaraju, jesu: mama, baba, papa itd. S toga molim, da mi se ne primi za zlo, što se zasada nisam mogao u toj struci strogo držati svoje razredbe“ (Babukić, 1854, X). Kako u ovome razdoblju bilježimo pojavu školskih gramatika, česti su osvrti na mlade korisnike. Volarić savjetuje mladima da Slovnícu trebaju imati i nakon završetka škole jer „kada izide iz početnih učionicah, neka nemetne u zabit pravila materinskog' svoga jezika, nego da mu osnuje stalnie temelje, i razprostrani jih“ (Volarić, 1854, I). Isto tako, on ističe da poznavanje slovnice ne promiče samo jezikoslovna znanja nego mišljenje, pomaže u učenju stranih jezika. Primjeri u gramatikama iz najvrednijih su književnih djela, kako autori navode. Napominju da su morali ponegdje sami smisliti primjere. Vatroslav Jagić čak će se zahvaliti mladeži (učenicima) na prikupljanju primjera. Susrećemo znanstvenu suradnju Mažuranića i Vebera jer Veber jasno piše da njegova gramatika čini jedinstvo s Mažuranićevim djelom (1859). Predgovori donose znanstvene poglede na strukturu i pisanje gramatika. Babukić u *Ilirskoj slovnici* jasno iznosi načela kojih se držao u pisanju: *kratkoća, jasnost i sustavna suvislost*. Vinko Pacel u predgovoru iz 1860. godine piše da je jezik živ, ali znanstveno nije opisan što bi donijelo jedinstvo. Objašnjava strukturu znanstvene gramatike koja po njemu mora imati četiri dijela: „1. Nauk o prieslovu 2. Ob oblicih 3. Skladba 4. Koreni“ (Pacel, 1860, XV). Jagić misli da u pisanju gramatike treba nastojati spojiti znanstveno s praktičnim. U kontekstu toga autori ističu potrebu uporabe hrvatske terminologije⁴, iako će u programima za škole predlagati uporabu latinske terminologije. Na kraju stoljeća

⁴ Maretić uvodi dijelom novu terminologiju za infinitiv, naglaske, raspodjelu glagola.

stoji Maretićeva gramatika koji u predgovoru ističe da nije pisana *prema stranim knjigama* te piše da ne teži izvornosti *već za korišću učenika*.

6. Odjava

Tekst predgovora uobičajeno sadrži i formulu završnoga pozdrava. Dok su u dopreporodnim gramatikama predgovori imali intimno i izravno obraćanje čitatelju te u odjavama zadržavali taj ton uz stavljanje djela u religiozni kontekst, u ovome razdoblju takav postupak u predgovorima nestaje. Nalazimo predgovore bez potpisa (Volarić, Pacel), neutralni potpis kao *Pisalac* (A. Mažuranić), *Pisac* (Jagić). Pojedini autori potpisuju se punim imenom i prezimenom. Antun Mažuranić *Temelje ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* potpisuje imenom i prezimenom te dodaje i titulu (prof.). Nekoliko autora samo stavlja inicijale. Uz inicijale i potpis uglavnom nalazimo i datum uz geografsko mjesto nastanka predgovora. Ponegdje su samo godina i mjesec, ponegdje puni datum, a u Maretićevoj školskoj gramatici nalazimo ovakvu sintagmu: *na početku Maja* i kod Jagića *U Zagrebu na dušni dan 1864*. Sve to pokazuje drukčiju strukturiranost predgovora i obrazovanje autora. Kraj predgovora dobio je formalni administrativni oblik s vremenskom datacijom.

7. Posvete

Posvete su obično upućene osobi koja može zaštititi djelo ili autora, a puno rjeđe osobi koju autor poštuje ili joj se divi. U ovom razdoblju posvete gramatikama kao i književnim tekstovima nisu česte, ali se ipak javljaju. U dopreporodnim gramatikama posvete su bile opširne, pune epiteta i ispraznih fraza. U analiziranim gramatikama pronalazimo samo dvije posvete: Vjekoslav Babukić *Ilirsku slovniceu* (1854) posvećuje grofu Josipu Jelačiću Bužinskom⁵ i Vinko Pacel, *Slovniceu jezika hrvatskoga ili srbskoga* (1860) posvećuje Vranicanju Dobrinoviću.⁶ Dok Pacel vrlo

⁵ Jelačić, Josip, grof, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban (Petrovaradin, danas dio Novoga Sada, 16. X. 1801. – Zagreb, 20. V. 1859.). <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28950>

⁶ Pravnik i političar Josip Dobrinović Vranicanji (1831. – 1866.) bio je član Narodno-liberalne stranke i zastupnik u Carevinskome vijeću. Godine 1861. objavio je knjižicu *Sveobće izložbe*

kratko objašnjava, navodeći samo svomu *prijatelju dru. prava Josipu Dobrinoviću Vranjicanju u znak priznatnosti*, Babukić zadržava značajke posveta dopreporodnim gramatikama. Nabraja u osam redova titule bana Jelačića i položaje te ističe da gramatiku *kao visokomu i iskrenom ljubitelji i branitelju narodnog jezika posvjetjuje snajdubljim štovanjem i harjnostju. Pisalac*. Tekst je dug dvije stranice i obraća se banu riječima *Preuzvišeni gospodine, svietli bane!* U tekstu posvete objašnjava tri razloga zašto mu je posvetio gramatiku: napisana je u vrijeme Jelačićeve obrane, napisana je na njegov poziv i, treće, što je ban zaštitnik naroda i junačkoga jezika. Na kraju ga moli da djelo štiti i brani od nepravednih napada. Potpisuje se punim imenom i prezimenom za razliku od potpisa na prvoj stranici posvete. Uobičajeno je za ovaj tip posvete da je pisana tako da su velikim tiskanim slovima pisane titule i sve djeluje kićeno i patetično. Ove dvije posvete pokazuju dva tipa posvete, prijateljsku, intimnu, koju i danas nalazimo⁷, i drugi tip posvete koja pripada političko-društvenomu tipu koja traži zaštitu, priznanje i doprinose vrjednovanju djela, a koju naše doba ne poznaje.

Zaključak

Predgovori analiziranih gramatika potvrđuju važnost takve vrste teksta i njegovu potrebu. Oni su autorska uputa o čitanju i primjeni knjige, oni su autoreferencijalni kontekstualni tekstovi. Devetnaesto stoljeće donosi nam kraće predgovorne tekstove u odnosu na dopreporodno razdoblje. Imaju više uputa i podataka koji su potrebni čitatelju. Svi su pisani štokavskim hrvatskim jezikom. U većini se gramatika autor obraća učenicima kao pretpostavljenim čitateljima. Razvidno je da prevladava znanstveni pristup i autori ispunjavaju nastalu potrebu za školskim gramatikama. Autori su redom jezikoslovci, javni i društveni djelatnici koji se pozivaju na osobno obrazovanje, vlastita djela te

za obrtnost i ratarstvo: opis svjetskih izložbah na temelju Pariške izložbe iz god. 1855, a 1864. osnovao je Gospodarsku podružnicu u Karlovcu i bio njezin prvi predsjednik. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65412>

⁷ U našem vremenu posveta je uglavnom kratka, obično tiskana manjim slovima od ostaloga teksta. Nalazimo je otisnutu na praznoj pozadini papira.

jezikoslovna djela svoga doba. Nerijetko predgovori upućuju na to da u knjizi nije obuhvaćen sav gramatički sadržaj, nego samo dio u kojemu je autor sasvim kompetentan. Predgovori sve manje govore o autoru, a otvaraju novu značajku usmjerenu na to kako učiti gramatičke sadržaje u školskome sustavu koji se razvijao u 19. stoljeću. Tako u kratkim tekstovima predgovora nalazimo metodičke zasade koje svjedoče da autoru nije svejedno kako će se i tko služiti knjigom. Nalazimo gramatike namijenjene učenicima, odraslim osobama i za samoučenje. Razvidno je izbjegavanje nekih tema kao što je imenovanje jezika. Ipak je autorsko ja prisutno, ali prikriveno. Predgovori dijelom zadržavaju i ispovjedni karakter jer autori objašnjavaju što su izostavili, u čemu nisu uspjeli te što su uključili u gramatiku kao školsku knjigu. Važno je istaknuti da većina autora razlikuje školsku gramatiku od znanstvene jer primjenjuju prilagodbe primjerene čitatelju. Iz predgovora proizlazi nezadovoljstvo školskim programima te su česte neočekivane precizne upute što učiti u kojemu razredu pa i polugodištu, što je danas sadržaj nastavnoga kurikula. Učenje jezika i znanje jezika autorima su izuzetno važni pa će i svoja izlaganja prilagoditi čitatelju, odnosno učeniku. Razvidno je da predgovori više govore o jezikoslovnim temama, ali posredno i o vremenu te odnosu autora i društva. Imenovanje jezika povezano je s društveno-političkim prilikama te u promišljanjima prepoznajemo kolebanje, primjerice isti autor imenuje jezik različitim imenima (Pacel). Iako pojedini autori ne koriste termin hrvatski jezik, razvidno je iz gramatika da upravo podrazumijevaju hrvatski jezik. Posveta se zadržala više kao običaj, a javila se nova vrsta, intimna, obiteljska, prijateljska posveta koja nije rijetka u znanstvenim suvremenim djelima.

Predgovori su se pokazali kao izvorište povijesno-jezikoslovnih podataka I podataka o gramatici kao znanstvenoj i školskoj knjizi.

Izvori

- BABUKIĆ, VJEKOSLAV (1854) *Ilirska slovnica*, Zagreb.
- DANILO, IVAN (1873) *Slovnica za srednja učilišta nižega reda. Uredio po Budmanijevoj*, Zadar.
- DIVKOVIĆ, MIRKO (1879) *Hrvatske gramatike I dio. Oblici*, Zagreb.
- DIVKOVIĆ, MIRKO (1880) *Nauka o izreci*, Zagreb.
- DIVKOVIĆ, MIRKO (1881) *Hrvatske gramatike II dio. Sintaksa za školu*, Zagreb.
- DIVKOVIĆ, MIRKO (1899) *Hrvatska sintaksa*, Zagreb.
- JAGIĆ, VATROSLAV (1864) *Gramatika jezika hervatskoga. Osnovana na starobugarskoj slovenštini. Dio prvi: Glasovi*, Zagreb.
- MARETIĆ, TOMO (1899) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- MARETIĆ, TOMO (1901) *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*, Zagreb.
- MAŽURANIĆ, ANTUN (1839) *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*, Zagreb.
- MAŽURANIĆ, ANTUN (1859) *Slovnica Hérvatska. Za gimnazije i realne škole. Dio I. Rečoslovje*, Zagreb.
- PACEL, VINKO (1860) *Slovnica jezika hrvatskoga ili srbskoga*, Zagreb.
- PACEL, VINKO (1865) *Oblici književne hrvaštine*, Karlovac.
- STROHAL, RUDOLF (1893) *Hrvatska slovnica*, Bjelovar.
- VEBER TKALČEVIĆ, ADOLFO (1859) *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč. Pretisak prvoga izdanja: Zagreb. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2005.
- VEBER TKALČEVIĆ, ADOLFO (1862) *Slovnica za četvrti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijanskoj*, Beč.
- VEBER TKALČEVIĆ, ADOLFO (1871) *Slovnica hervatska za srednja učilišta*, Zagreb.
- VITANOVIĆ, JOSIP (1872) *Slovnica hervatskoga jezika za nižu realku*, Osijek.

- VITANOVIĆ, JOSIP (1880) *Gramatika hrvatskoga jezika za škole i samouke*, Osijek.
- VOLARIĆ, FRAN (1854) *Ilirska slovnica za početne učionice*, Trst.

Literatura

- BADURINA, LADA (2021) *Od gramatike prema komunikaciji*, Hrvatska sveučilišna naklada, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Zagreb.
- GENETTE, GERARD (1997) *Paratexts, Thresholds of Interpretation*, University Press, Cambridge.
- GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA (2016) „Predgovori franjevačkim dopreporodnim gramatikama“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, Sveučilište u Zadru, br. I 2/2, str. 325-334.
- GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA (2018) „Analiza predgovora u hrvatskim dopreporodnim gramatikama“, *Hum*, Mostar, Filozofski fakultet u Mostaru, Vol. 13 br. 20, str. 290-305.
- ORAIĆ TOLIĆ, DUBRAVKA (1993) „Autoreferencijalnost kao metatekst i kao onotekst“, *Intertekstualnost&autoreferencijalnost*, ORAIĆ – TOLIĆ, DUBRAVKA – ŽMEGAČ, VIKTOR (ur.) Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str.135-146.
- PAVLIĆEVIĆ-FRANJIĆ, DUNJA (2005) *Komunikacijom do gramatike*, Alfa, Zagreb.
- PAVLIČIĆ, PAVAO (2006) *Skrivena teorija*, Matica hrvatska, Zagreb.
- „Vranyczány Dobrinović“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (2013), < <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65412> >, (21. 3. 2021.)
- „Jelačić, Josip“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (2013), < <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28950> >, (21. 3. 2021.)

- „Gramatika“, Školski rječnik hrvatskog jezika, *mrežno izdanje*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, (2019), < <http://www.rjecnik.hr/search/?q=gramatik> >, (21. 3. 2021.)

Original scientific article

Received on October 28, 2021

Accepted on November 26, 2021

VESNA GRAHOVAC-PRAŽIĆ

University of Zadar

vesnagp@55gmail.com

PREFACE ANALYSIS OF THE CROATIAN GRAMMARS FROM THE NATIONAL REVIVAL TO THE END OF THE 19TH CENTURY

Abstract

The paper deals with prefaces to the Croatian printed grammars in the second half of the 19th century, until the appearance of the School of Croatian Vukovians. It seeks to describe and present the features and functions of the preface text. It is a text that precedes the main, dominant text, but at the same time fulfills the communication function between the author, the reader and the author as well as the work and the wider temporal and social context. Fourteen prefaces were analyzed with regard to the initial address, authorial self, its purpose, language, grammatical conception, final address and dedication. The preface is placed in a correlation with the prefaces of the pre-revival period. The analysis showed a displacement in the preface features with respect to content, structure and functionality. Prefaces prove to be a necessary component of grammars.

Keywords: preface; grammar; Croatian language; Revival; dedication